

УДК 37(477)(092)

Тетяна Кочубей,
кандидат педагогічних наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
Ольга Майструк,
аспірант
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ПРОСВІТНИЦЬКІ ПОГЛЯДИ ВАСИЛЯ КАРАЗИНА В РЕЦЕПЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ ДМИТРА БАГАЛІЯ (ПОЧАТОК 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті висвітлено просвітницькі погляди В. Н. Каразіна та проаналізовано їх у працях видатного ученого Д. І. Багалія. Зокрема, дослідження науковця щодо вивчення творчої спадщини В. Н. Каразіна є складовою української історіографії, що відобразилось у фундаментальній праці дослідника, до якої увійшли статті, листи, промови, тощо. Досліджено причини вивчення творчої спадщини просвітника на початку 20-х років ХХ ст. Акцентовано увагу на порушенні вкрай важливої, з огляду на перебіг вітчизняної історико-педагогічної науки, проблемі модернізації освіти. Проаналізовано внесок Василя Каразіна у формування системи вищої освіти, а саме його роль у заснування Харківського університету.

Ключові слова: *радянський період, просвітницькі погляди В. Н. Каразіна, Д. І. Багалій, ідеологічні й політичні процеси.*

В статье освещены просветительские взгляды В. Н. Каразина, которые проанализированы в трудах выдающегося ученого Д. И. Багалея. В частности, исследования ученого по изучению творческого наследия В. Н. Каразина выступает составной украинской историографии, что отразилось в фундаментальном труде исследователя, в которую вошли статьи, письма, речи и т.д. Исследовано причины изучения творческого наследия просветителя в начале 20-х годов ХХ в. Акцентировано внимание на проблеме модернизации образования, как крайне важной предпосылке отечественной историко-педагогической науки. Проанализирован вклад Василя Каразина в формирование системы высшего образования, а именно его роль в создании Харьковского университета.

Ключевые слова: *советский период, просветительские взгляды В. Н. Каразина, Д. И. Багалея, идеологические и политические процессы.*

The article is highlighted the outreach views of the V. N. Karazin and analyzed them in works of the prominent scientist D. I. Bahaliy. Especially it was analyzed the investigation of the scientist concerning studying of the creative heritage V. N. Karazin which are important part of Ukrainian historiography, and reflected in the fundamental work of the researcher which includes articles, letters, speeches, etc. It was investigated the reasons for the study of creative heritage enlightener on the early 20th century. Attention is stressed on extremely important problem of modernization education. It was also analyzed the contribution of Vasil Karazin to the formation of the higher education system, namely its role in establishing the Kharkov University.

Key words: *Soviet period, educational views of V. N. Karazin, D. I. Bahaliy, ideological and political processes.*

Стрімкий розвиток суспільних перетворень вимагає звернення до спадщини видатних українських учених і педагогів, а тому особливого значення для педагогічної теорії та практики набувають просвітницькі ідеї Василя Каразіна в галузі освіти. Він наполегливо втілював у життя заходи, спрямовані на створення наукових інституцій, зосереджених на фундаментальних проблемах, а водночас доклав чимало зусиль для підвищення рівня освіти серед найширших верств суспільства. Один із перших в Україні В. Н. Каразін порушив надзвичайно важливу, з огляду історії педагогіки, проблему освіченості народу.

Творчий спадок В. Н. Каразіна нараховує понад 60 статей, листів, нотаток, що вийшли друком у виданнях «Вісник Європи», «Журнал Міністерства народного просвітництва», «Записки імператорського Харківського університету», «Російська старовина», «Син Вітчизни», «Соціалістична Харківщина», «Український Вісник», «Харківські губернські відомості» та ін. У них висвітлено низку новітніх ідей, що була предметом вивчення дослідниками XIX – початку XX ст. Погляди просвітника спрямовувалися на виховання почуття патріотизму, любові до Батьківщини, які він реалізовував у створеній ним школі, поширював через листи, праці та ін.

На сучасному етапі просвітницькі ідеї В. Н. Каразіна висвітлено у працях Н. М. Березюк, М. В. Беляєва, А. Г. Болебруха, Ю. Є. Грачової, В. В. Кравченка, С. М. Куделка, В. В. Лапіна, Н. О. Ніколаєнко, О. Г. Павлової, Ф. А. Петрова, Л. В. Пироженко, О. А. Узбек, А. В. Хрідочкіна та ін.

Мета статті – охарактеризувати просвітницькі погляди Василя Каразіна в рецепції досліджень Дмитра Багалія на початку 20-х років XX ст.

Однією з основних тенденцій в розвитку історії педагогіки та історіографії на даному етапі є дослідження життя, діяльності та творчості провідних українських діячів. Відтак розгляд питань, пов'язаних зі зверненням до конкретної персоналії викликає глибоку зацікавленість у

тому, що далеко не всі аспекти такої багатогранної особистості, як Василь Назарович Каразін, знайшли своє вичерпне відображення. Тому серед дослідників кінця XIX – початку XX століття, які зверталися до спадщини В. Н. Карабіна, хотілося б відмітити видатного вченого, діяча вітчизняної культури Дмитра Івановича Багалія.

Слід зазначити, що діяльність Д. І. Багалія як ученого припала на складний та суперечливий період ліберальних реформ 1860-х років. На зміну революції 1905–1917 рр. прийшли репресії та гоніння російського царизму, що у 1917 р. призвели до жорстоких змін у суспільстві. Так, наукова діяльність Д. І. Багалія після подій Жовтневої Революції характеризувалася поступовим відходом від попередніх методологічних принципів й набувала нових концептуальних установок радянської історіографії 1920-х років.

Відтак, не зважаючи на історичні події, що відбувалися в державі, Д. І. Багалій як істинний інтелігент залишався відданим ідеям ліберальної демократії, просвітництва та української національної культури.

Варто підкреслити, що початок XX століття характеризувався активізацією громадських рухів у радянській історіографії. На нашу думку, окрім Д. І. Багалія слід згадати дослідників, які займалися згаданою проблематикою в досліджуваній період: М. Тихого, Є. Трифільєва, В. Іванова та ін. У працях вищезазначених учених основна увага зосереджувалася на особистості В. Н. Каразіна не лише з точки зору біографістики, а й досліджувалося питання формування його світогляду, розглядалася та аналізувалася просвітницька й управлінська діяльність Василя Назаровича.

Одним із напрямків наукових розвідок Д. І. Багалія було вивчення постаті Василя Каразіна, який був визнаний, не зважаючи на неоднозначність оцінок сучасників, у XIX і практично забутий у XX столітті.

Слід констатувати, що з кінця 20-х років XX ст. усі суспільні й культурні процеси відбувалися під наглядом партійної влади. Відтак, історичні дослідження в країні було поставлено у жорсткі рамки класового підходу марксистсько-ленінської ідеології, а тому вивчення спадщини В. Н. Каразіна не проводилося й уважалося «неактуальним».

Ситуація змінилася в 1940-і роки. Це було пов'язано з початком вивчення його різнопланових досліджень у галузі природничих наук (хімії, фізики, метеорології, мінералогії). Унаслідок цього з'явився ряд публікацій, пов'язаних із науково-дослідницькою діяльністю Василя Каразіна, як ученого-винахідника, який випередив свій час. Це твердження ніяк не узгоджувалося в марксистській історичній науці з репутацією прибічника монархічної влади, кріпосного права, яка переслідувала його майже півстоліття. Але увага вчених сконцентрована була на тих аспектах його світогляду, біографії й просвітницької діяльності, які односторонньо

висвітлювали особистість В. Каразіна.

Тому, зважаючи на означене, в нашому дослідженні охоплено період 1910-х – початку 1920-х рр.

Дослідження Д. І. Багалія з даної тематики є складовою української історіографії, зокрема його статті, нотатки й матеріали, в яких розкрито просвітницькі погляди В. Н. Каразіна. Особистість Василя Каразіна як засновника Харківського університету, ліберально-дворянського громадського діяча й ученого особливо цікавила дослідника, який присвятив його характеристиці низку статей та рецензій. Праці Д. І. Багалія відображали зміни в науковій і викладацькій діяльності ученого за радянських часів. Найбільш повне відображення вони знайшли в навчальному курсі для вищої школи «Нарис історії України на соціально-економічній основі» (1928 р.).

На наш погляд, провідним дослідником розвитку вищої освіти в Україні в досліджуваній період слід визнати саме Д. І. Багалія. У першій, виданій у 1904 році, монографії «Опыт истории Харьковского университета по неизданным материалам. В 2-х томах», автор розглядалає період зародження й становлення Харківського університету, роль В. Н. Каразіна у цьому процесі. В основі роботи лежать документи архіву міста Харкова, університетського архіву, архіву Харківської дворянського депутатського зібрання.

Важливо відзначити й те, що Д. І. Багалій використовував матеріали В. Н. Каразіна: його листування, тексти проектів, виступів. Праця Д. І. Багалія – це перша спроба цілісного історичного нарису університетського життя. В іншій його науковій роботі «Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)» (1906 р.) розкрито заслуги Харківського університету як навчального закладу. У ній дослідник ще раз підкреслював місце і роль Василя Каразіна у заснуванні Харківського університету.

У цих працях науковець здійснив спробу показати, що відкриттю вищого навчального закладу передували не тільки новітні ідейні переконання просвітника Василя Каразіна, а й об'єктивні матеріальні й культурні передумови. З цього приводу Д. І. Багалій писав: «Анітрохи не заперечуючи заслуги в цій справі В. Н. Каразіна ми, на підставі загальноісторичних міркувань, не можемо допустити, що у самому місцевому середовищі не було ніяких сприятливих умов для сприйняття цієї думки, яка нічим не була підготовлена до цієї події» [2, с. 13].

Важливим є й той факт, що визнання наукових робіт Д. І. Багалія з історії Харківського університету відобразилося в присудженні їх автору премії Петербурзької Академії наук, що свідчить про його високу науковість, глибину думок, а головне, його внесок у вітчизняну історичну науку.

Варто зазначити, що Д. І. Багалій вважав просвітницьку діяльність

Василя Каразіна головною справою його життя, яка фокусувала всі його думки, починання та турботи про спільне благо [4, с. 1].

На початку ХХ століття важливим був вихід у світ іншої фундаментальної праці Д. І. Багалія «Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина» (1910 р.). У передмові до неї Д. І. Багалій наголосив, що основне її завдання: «...щоб не тільки учений світ, а й широкі верстви суспільства мали змогу ознайомитися з матеріалом для власної оцінки його (В. Н. Каразіна – О. М.) особистості й творів та перевірки часом суперечливих відгуків про нього сучасних дослідників» [3, с. XVIII]. У цій же праці дослідник справедливо наголошував: «...зосередивши свої наукові заняття головним чином на історії місцевого краю й, зокрема, на історії просвітництва в ньому, я не міг обійти й особистість В. Н. Каразіна та презентував короткий нарис його заслуг у справі просвітництва й заснування університету в Харкові» [3, с. XVIII].

Заслуга Д. І. Багалія в тому, що він уперше в своїй праці «Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина» зробив спробу дослідити та класифікувати архівні матеріали, що стосуються життєдіяльності Василя Каразіна й піддав редагуванню його твори, листи, папери та ін. Відзначимо найбільш важливі для нашого дослідження розділи: «Промова про істинну та хибну любов до вітчизни», «Практичний захист проти іноземців, що існує нині в Росії підлеглості селян їх поміщикам», «Про виховання жіночої статі в нижчих станах», «Чиста правда без найменшого прикрашання і перебільшення», «Про вчені товариства та періодичні видання в Росії» тощо. Це звіти, промови та статті, що відносяться до діяльності створеного Василем Назаровичем Філотехнічного Товариства; статті з хімії, географії, метеорології, домоведення, тощо; статті з історії, історії літератури й просвітництва, більшість з яких надруковано за рукописами Василя Назаровича. В останньому розділі дослідник помістив листи й папери В. Н. Каразіна, які вперше були надруковані. Це такі, як «Формулярний список про службу В. Н. Каразіна 1829 р.», «Попечителю Петербурзького округу М. М. Новосильцеву (1803 р.)», «І. Ф. Тимківському (1803 р.)», «Харківському губернському предводителю дворянства Донцу-Захаржевському (1803 р.)», «Міністру Народного Просвітництва гр. Завадовському (1804 р.)», «В Комітет Правління по справам Харківського університету (1804 р.)», тощо. Крім того, цінними для науковців є вибрані листи А. А. Паліцина (1806 р.), Д. П. Троцинського (1808 р.), Харківського протоієрея В. Фотієва (1805 р.) та ін. звернених до Василя Назаровича. На нашу думку, об'єм наведених Д. І. Багалієм документів і самостійно проведених наукових досліджень, вказують на високоосвіченість та різноманітністю інтересів В. Н. Каразіна.

Для формування цілісної картини про постать В. Н. Каразіна, звернемося до промови Дмитра Багалія, виголошеній 8 листопада 1862 р. з нагоди 50-річчя з дня смерті В. Н. Каразіна. У ній він наголошував, що

наш моральний обов'язок – оцінка подвигів, його розуму, слова й діла. Маємо сподівання, аби ця оцінка знайшла своє відображення у зібранні його творів і присвячених їм дослідженнях, аби з книг і досліджень вона перейшла у живу свідомість суспільства й потім утілилась у матеріальних і нематеріальних пам'ятниках [4, с. 26].

З огляду на зазначене, ми дійшли висновку, що:

– багаточисельні праці історика з української культури Д. І. Багалія тісно пов'язані з історією Слобожанщини;

– вищесхарактеризовані праці свідчать про його наукові та пізнавальні інтереси, як яскравого представника вітчизняної історичної науки;

– праці Д. І. Багалія щодо вивчення спадщини Василя Каразіна слід розглядати як крок уперед у дослідженні культурно-історичного розвитку краю кінця ХІХ – початку ХХ ст.;

– представлений ученим матеріал відкрив шлях до вирішення низки актуальних, у науковому та громадському світі, питань, що стосуються творчої спадщини Василя Каразіна;

– світогляд Д. І. Багалія формувався й змінювався під впливом ідеологічних та політичних процесів, що, на нашу думку, є цілком природним і закономірним явищем, характерним для історико-педагогічної науки у певний історичний період.

– праці Д. Багалія, присвячені творчості Василя Каразіна та історії створення Харківського університету, становлять великий науковий інтерес не лише у колах істориків, а й привертають увагу представників інших галузей, зокрема дослідників історико-педагогічної науки.

Перспективними науковими розвідками вважаємо дослідження присвячені висвітленню проблем заснування Харківського університету та ролі у ньому Василя Каразіна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багалей Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Д. И. Багалей. – Х. : Тип. А. Дарре, 1906. – 329 с.
2. Багалей Д. И. Опыт истории Харьковского университета по неизданным материалам 1893–1898 : в 2 т. / Д. И. Багалей. – Х. : Тип. Зильберга, 1898. – Т. 1. – 1233 с.
3. Багалей Д. И. Предисловие / Д. И. Багалей // Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и отредактированные проф. Д. И. Багалеем. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. IX–XIX.
4. Багалей Д. И. Просветительская деятельность Василия Назаровича Каразина, (речь, сказанная 8-го ноября 1862 г. по случаю 50-летия со дня кончины Каразина) / Д. И. Багалей // Очерки из русской истории. – Х. : Тип. «Печатное Дело», 1911. – Т. 1. – С. 81–111.